

УДК 343.102:343.76

В.В. КОЛЕСНИКОВ, канд. юрид. наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ СВІДКІВ І ПОТЕРПІЛИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЖЕЖАМИ

Ключові слова: допит, свідки, потерпілі, розслідування злочинів, пожежі

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з пожежами, допити є слідчими діями, на підготовку і проведення яких витрачається найбільше часу. З їх допомогою слідчий не тільки встановлює обставини, які необхідно довести, але й визначає напрямок пошуку нових доказів, а також перевіряє причетність до справи встановлених фактів і їх вірогідність [1, с.63-64]. Після проведення огляду місця події, як правило, проводяться допити очевидців виникнення горіння і гасіння пожежі, інших свідків та потерпілих. Ця проблема є малодослідженою в криміналістичній науці, тому метою статті є дослідження тактичних особливостей допиту свідків і потерпілих під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами. Новизна роботи полягає в наведених рекомендаціях щодо предмету допиту з огляду на процесуальний статус особи.

Як правило, допит починається з вільної розповіді допитуваного. Говорячи про позитивні моменти цієї форми допиту, В.П. Бахін зазначає, що вільна розповідь дозволяє добросовісному допитуваному системно відтворити при розповіді те, що і як саме він це сприйняв, оскільки все сприйняте, як правило, являє собою єдине взаємозалежне ціле, а не окремі розрізнені деталі, що можуть виникнути при запитально-відповідальній формі допиту... Крім того, вільна розповідь не

розкриває повною мірою інтерес слідчого, дозволяє оцінити позицію і наміри допитуваного [2, с.16].

Але вільна розповідь не завжди містить достатню, повну і точну інформацію. Ці прогалини в ній, як зазначається в численній криміналістичній літературі [2; 3, с.47; 4, с.102-103; 5, с.11; 6, с.14-17; 7, с.13-14], можна заповнити запитально-відповідною формою, у процесі якої допитуваному можуть бути поставлені різноманітні за змістом та цільовим призначення запитання. Так, наприклад, доповнюючі запитання, спрямовані на ліквідацію прогалін, допущених у ході вільної розповіді; уточнюючі запитання задаються з метою уточнення, конкретизації отриманої інформації; контрольні запитання допоможуть перевірити отримані дані чи одержати додаткову інформацію для їхньої перевірки; нагадуючі запитання задаються з метою оживити пам'ять допитуваного, викликати в ній асоціації, пов'язані з тими чи іншими подіями.

Водночас, вважається неприпустимою постановка навідних запитань. Як правильно зазначає В. Г. Лукашевич, не можна задавати допитуваному навідні та такі що уловлюють запитання, тобто такі, що прямо чи побічно підказують визначену відповідь [3, с.56]. З цього приводу В.П. Бахін пише, що небезпека навідних запитань полягає в тому, що замість об'єктивної інформації він (*слідчий – В.К.*) може одержати помилкову, тобто ту, на яку сам навмисно або випадково "навів" [2, с.16].

Кримінально-процесуальний закон установлює різний процесуальний режим допитуваних осіб, залежно від їхнього процесуального становища. Особливості процесуального становища допитуваної особи значною мірою визначають тактичні правила і прийоми допиту.

До числа слідчих дій, що зустрічаються найчастіше відноситься допит свідка, процесуальний порядок якого регламентується статтями 167-170 КПК України. За його допомогою слідчий не тільки встановлює об-

ставини, які необхідно довести, але й визначає напрямок пошуку нових доказів, а також перевіряє відношення до справи встановлених фактів і їхню достовірність [1, с.63-64].

Як свідок може бути допитана будь-яка особа, що володіє інформацією про обставини, пов'язані з пожежею, даними про особу злочинця (ст.ст.167-170 КПК України). Джерелом поінформованості для свідка, як правило, служить особисте безпосереднє сприйняття певних обставин, що мають значення для справи, але разом з тим він може надати відомості, отримані ним і з інших джерел, наприклад, від третіх осіб. У такому випадку свідок мусить указати на джерело поінформованості, про інформацію, яка повідомляється. У протилежному разі повідомлені ним дані не можуть служити доказами. Якщо показання свідка базуються на показаннях інших осіб, ці особи мають бути також допитані (ч.3 ст. 68 КПК).

Зважаючи на обставини, які входять у предмет допиту свідків, останніх доцільно розподілити на дві групи: 1) свідки-очевидці виникнення, розвитку і гасіння пожежі; 2) свідки, які володіють іншою інформацією, що має значення для справи.

Допит свідків-очевидців проводиться з метою встановлення пожежної обстановки, яка включає в себе відомості про обставини виникнення і розвитку пожежі та порядок гасіння пожежі і використовувані при цьому засоби.

При допиті свідків-очевидців виникнення пожежі необхідно з'ясувати питання, спрямовані на встановлення: часу виявлення або відчуття перших ознак горіння; місця початкового виникнення горіння; причини його виникнення; напрямки і шляхи поширення вогню; специфічні ознаки горіння; кольору полум'я і диму; хто першим помітив пожежу; кого з підозрілих осіб бачили на об'єкті до виникнення пожежі.

Під час допиту таких свідків необхідно враховувати, що іноді вони можуть повідомляти дані, які не відповідають дійсності. Це може бути обумовлено характером явищ, що відбу-

ваються при пожежі і викликають у різних людей різний ступінь стану збудженості і навіть переляку, що значно впливає на точність сприйняття об'єктивної дійсності, а звідси – і перекошування її при відтворенні. Процес формування показань – від сприйняття до передачі інформації – має психологічний характер: протягом усього цього процесу на психіку людини впливають численні об'єктивні і суб'єктивні фактори, дія яких у кінцевому підсумку так чи інакше відбивається на повноті й об'єктивності показань [4, с.97].

До об'єктивних факторів, які впливають на сприйняття події, що спостерігається, треба віднести: місцезнаходження особи, що спостерігає, по відношенню до об'єкта пожежі, час доби, погодні умови і проміжок часу, протягом якого відбувалося сприйняття події, пов'язаної з пожежею. Суб'єктивні фактори обумовлюються: відношенням допитуваного до об'єкта пожежі, його психічним і фізіологічним станом: збудження, страх, стомлення, довільність чи не довільність уваги, стан органів зору, слуху і нюху, вади сприйняття кольору та інші обставини.

У зв'язку з цим важливо з'ясувати умови, за яких свідок спостерігав конкретну подію. З цією метою необхідно встановити, о котрій годині і за яких обставин він довідався чи побачив початок пожежі, де перебував у цей момент і в якій близькості до місця пожежі, чому був на цьому місці. У процесі допиту іноді слід складати різні плани і схеми, на яких доцільно відзначати місцеперебування свідка, місце початкової появи ознак пожежі, напрямок її поширення, напрямок вітру й інші дані, що мають істотне значення для справи. Це дозволить не тільки наочно уявити картину пожежі, але й зіставити місцеперебування свідка, зафіксоване на схемі, безпосередньо з обстановкою місця події, установити факт сумлінної омани чи повідомлення невірних показань з наміром. Така схема повинна бути підписана свідком і слідчим, а в протоколі допиту має бути зазначено, що ті чи інші дані свідок показав на схемі, яка додається до протоколу.

У деяких випадках під час допиту, доцільно не обмежувати свідків повідомленнями тільки сприйнятих ними фактів, іноді корисно вислухати їхні припущення щодо тих чи інших подій. Це може підказати шлях до відшукання доказів і їхньої перевірки, сприяти висуванню версій.

Вивчення матеріалів судово-слідчої практики показало, що часто в протоколах допиту свідків містяться суперечливі показання щодо кольору полум'я і диму. Пояснюється це безліччю відтінків кольору полум'я і диму і різним його сприйняттям свідками. У таких випадках для того, щоб забезпечити однозначність одержуваної інформації, слідчому необхідно використовувати криміналістичний атлас із кольорами полум'я і диму. При цьому свідок не тільки називає колір полум'я і диму, але й показує його в альбомі, що буде сприяти одержанню повнішої і достовірнішої інформації.

До учасників гасіння пожежі необхідно віднести працівників пожежної охорони, які брали участь у гасінні пожежі, та інших осіб. Під час розслідування даної категорії злочинів працівники пожежної охорони, які брали участь у гасінні пожежі, можуть надати значну допомогу, оскільки в силу своїх професійних знань і навичок вони можуть набагато краще і повніше, ніж інші, оцінити і пояснити явища, що спостерігалися ними під час гасіння пожежі. Хоча дії пожежних при гасінні пожежі і протікають, як правило, у різних небезпечних ситуаціях, їх професійне сприйняття в ці моменти буває цілком правильним, і свідомість фіксує більше подробиць, ніж у випадкових очевидців [8, с.21]. У них слід з'ясувати:

- коли і хто повідомив про пожежу;
- час прибуття на місце пожежі і початок гасіння;
- у якому напрямку почалося гасіння;
- які вогнегасні засоби застосовувалися;
- які зміни зроблено в обстановці;
- у якому положенні перебували заборони дверей і вікон у момент прибуття на місце пожежі;

- чи не знайшли вони якихось предметів, пристроїв і їхніх частин, що могли бути засобами підпалу чи причиною виникнення пожежі;

- що їм відомо про ознаки і місця найбільш інтенсивного горіння;

- чи не було створено додаткових умов, які б забезпечували найсприятливіший розвиток пожежі;

- місця виявлення потерпілих і трупів загиблих, а також поведінку певних осіб у момент прибуття до місця пожежі.

Оцінювати дані, що містяться в показаннях свідків, необхідно в комплексі, з урахуванням інших обставин, що є у справі. Суперечності в показаннях свідків повинні усуватися в ході подальшого розслідування справи шляхом проведення інших слідчих дій.

Допит свідків, які володіють іншою інформацією, що має значення для справи. Осіб, які не були очевидцями виникнення і розвитку пожежі й учасниками гасіння, але перебувають у певних стосунках з потерпілим чи мають відношення до об'єкта, на якому відбулася пожежа, необхідно також допитати з метою встановлення допожежної обстановки на об'єкті. До цієї категорії свідків слід віднести працівників підприємства, інспектора ДПН, який обслуговує даний об'єкт, сусідів, родичів потерпілого й інших осіб, добре знайомих з об'єктом, на якому відбулася пожежа. Вони можуть повідомити інформацію про специфіку місцевих умов, порядків, та інші дані, що мають значення для справи. Це може бути інформація про: факти порушення протипожежного режиму на об'єкті; використання для обігріву різних небезпечних у пожежному відношенні пристроїв; факти, що стосуються порушення експлуатації різного технологічного устаткування; факти вилучення з об'єкта матеріальних цінностей; факти висловлення попередньої погрози підпалом на адресу потерпілого тощо.

Допит потерпілого. Близьким до допиту свідка за своїми об'єктивними властивостями і процесуальним режимом є допит потерпілого. Показання того й іншого мають риси

подібності за формою, змістом і предметом показань. Багато спільного є й у самому процесі формування показань. Процесуальний порядок допиту потерпілого регламентується ст.171 КПК.

Перш ніж допитати особу як потерпілого, необхідно винести постанову про визнання її потерпілою. Згідно зі ст.49 КПК потерпілою визнається особа, якій злочином заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода. Допит потерпілих проводиться, як правило, після огляду місця пожежі, а в деяких випадках – паралельно огляду, за умови порушення кримінальної справи.

Допит потерпілих відіграє важливу роль у встановленні не лише причини пожежі, але й осіб, причетних до її виникнення. Коло питань, що можуть бути з'ясовані під час допиту потерпілого, досить широке і обумовлюється багатьма факторами, наприклад, такими: чи був потерпілий очевидцем пожежі; чи встановлено на момент допиту особу, яка винна в її виникненні; яке ставлення потерпілого до підозрюваного і причин виникнення пожежі; його психологічні особливості тощо.

У процесі допиту потерпілого може бути встановлена корисна інформація, яка стосується допожежної обстановки на об'єкті, обставин виникнення і розвитку пожежі, особи, винної у виникненні пожежі, знищеного чи пошкодженого вогнем майна, суми матеріального збитку тощо.

Разом з тим, незважаючи на високий інформаційний потенціал даних, що повідомляються потерпілим, іноді вплив навколишньої обстановки буває настільки сильним, що викликає перекручення і нашарування в його показаннях [9, с.8]. Крім того, потерпілий у більшості випадків виявляє зацікавленість у результатах справи, що іноді обумовлює його схильність до перекручування інформації і може викликати дачу неправдивих показань. Причетність потерпілого до подій, що відбулися, так само впливає на формування показань.

До того ж однією з особливостей потерпілих, що відрізняє їх від очевидців та інших

свідків, є їхня, так би мовити, причетність до події. Ця форма психологічного ставлення до події, що відбувається, визначається фізичним і емоційним впливом на особу потерпілого і обумовлює своєрідне протікання розумових і інших пізнавальних процесів, що неминуче позначається на його показаннях.

Емоційна реакція потерпілого на ситуацію обумовлюється ще і тим, що вона завжди пов'язана із заподіянням йому якоїсь шкоди, з порушенням його прав, обмеженням його інтересів. Тому сприйняття потерпілого завжди пов'язане з особливою формою психологічного ставлення до того, що відбувається – відчуття причетності [8, с.26]. При відтворенні інформації потерпілим-очевидцем вона може виявитися перекрученою через глибокі переживання, пов'язані з раптовістю виникнення пожежі, турботою про порятунок близьких родичів і майна.

Якщо на допиті потерпілий навмисно спотворює дійсність, доцільно перевірити, чи не чиниться на нього тиск із боку зацікавлених осіб. Практиці відомі випадки, коли погрози чи умовляння з боку обвинувачених і їхніх родичів іноді призводили до дачі потерпілим невірних показань. У цьому зв'язку важливе значення має з'ясування стосунків потерпілого з обвинуваченим чи підозрюваним (чи не були вони раніше знайомі, чи не перебували в близьких стосунках, чи не є родичами та ін.).

Практика показує, що в більшості випадків потерпілий зацікавлений у відшкодуванні заподіяного йому збитку. І ця зацікавленість може позначатися на його показаннях. Разом із тим, відомі випадки, коли потерпілий байдуже ставиться до встановлення істини. Можлива й така ситуація, коли встановлення істини є небажаним для потерпілого. Так, у 16.3 % з вивчених нами кримінальних справ, пов'язаних з пожежами, потерпілі в силу різних причин (причетність до пожежі близьких родичів, знайомих тощо) не були зацікавлені у встановленні істини в справі.

Слід зауважити, що іноді родичі підозрюваного та інші зацікавлені особи вдаються до умовляння з метою схилити потерпілого до

дачі неправдивих показань. Тому в ході допиту потерпілого, поряд із з'ясуванням обставин події, що відбулася, необхідно встановлювати докази, які можуть підтвердити достовірність інформації, що ним повідомляється. Разом з тим слідчий повинен вжити всіх необхідних заходів для виявлення і подальшого запобігання чи нейтралізації негативного впливу на потерпілого з боку протидіючих слідству осіб [10, с.91].

З метою схилити потерпілого до дачі правдивих показань слідчому слід з'ясувати, внаслідок яких обставин потерпілий намагається дати перекручену інформацію, роз'яснити йому положення ст.384 КК України. З метою запобігання чи нейтралізації негативного впливу на нього, необхідно виявити осіб, що чинять такий вплив, і попередити їх про кримінальну відповідальність за підбурювання до дачі неправдивих показань за статтями 27 і 384 КК України, за спонукання до дачі таких показань і підкуп за ст.386 КК України.

Як правило, допит потерпілого ведеться у формі вільної розповіді, після чого йому можуть бути задані запитання, що уточнюють ті чи інші обставини, наприклад: про наявність, влаштування і порядок експлуатації систем опалення, електропостачання, нагрівальних електроприладів, їх справність і час останнього користування ними; чи були на об'єкті пожежонебезпечні речовини і матеріали, якщо були, то місце й умови їх зберігання і використання; яке майно постраждало під час пожежі і чи було воно застраховане, якщо так, то коли і на яку суму укладений договір страхування; яка, на його думку, причина виникнення пожежі; чи не було раніше випадків загоряння на об'єкті; хто перебував на об'єкті безпосередньо перед виникненням пожежі і чим займався; кого й у зв'язку з якими обставинами потерпілий підозрює в учиненні підпалу; хто міг затаїти образу чи з ким він перебуває у неприязних стосунках і у зв'язку з чим.

Зовсім неприпустимою є постановка потерпілому навідних запитань. Описуючи не-

гативний вплив навідних запитань на показання потерпілого, Л.М. Карнеєва зазначає, що зацікавленість у викритті злочинця сприяє його найбільшій сприйнятливості до навіювання, заповнення прогалин у картині злочину за рахунок даних, одержуваних від інших джерел, зокрема, навідних запитань [1, с.74].

Отримані в результаті допиту відомості необхідно зіставити з даними, одержаними в результаті огляду місця пожежі, і показаннями інших осіб, та іншими доказами, добутими до моменту допиту. Уточнення показань потерпілого можуть бути зроблені шляхом його допиту на місці пожежі, пред'явлення для впізнання й інших слідчих дій.

Таким чином, правильний вибір тактичних прийомів допиту, з урахуванням психологічних особливостей допитуваної особи допоможе слідчому вибрати найбільш ефективний варіант поведінки та отримати найбільш повну та достовірну інформацію стосовно злочинної події, що розслідується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карнеєва Л. М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования / Л. М. Карнеєва. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1976. – 144 с.
2. Бахин В. П. Допрос : лекция / В. П. Бахин. – К., 1999. – 40 с.
3. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий : учеб. пособие / В. Г. Лукашевич. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1989. – 88 с.
4. Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лившиц. – М. : Новый Юрист, 1997. – 176 с.
5. Бахин В. П. Тактика допиту : навч. посібник / В. П. Бахин, В. К. Весельский. – К., 1997. – 64 с.
6. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учебное пособие / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999. – 157 с.
7. Волобуев А. Ф. Тактика допиту : лекція /

А. Ф. Волобуев. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1997. – 28 с.

8. Алексеев А. М. Психологические особенности показаний очевидцев / А. М. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 210 с.

9. Журавель В. А. Допрос потерпевшего и использование его показаний для построения методики расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09

«Уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза» / В. А. Журавель ; Харьковск. юрид. институт им. Ф. Э. Дзержинского. – Х., 1983. – 17 с.

10. Мишин А. В. Расследование поджогов личного имущества граждан : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Мишин ; Казанск. гос. ун-т. – Казань, 1986. – 24 с.

Колесніков В. В. Тактичні особливості допиту свідків і потерпілих під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами / В. В. Колесніков // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 196–201 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09kvvpzp.pdf>

Розглянуті особливості допиту свідків і потерпілих під час розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами. З огляду на процесуальний статус та психологічні особливості допитуваних осіб та умови спостереження злочинної події, наведені рекомендації щодо предмету допиту.

Колесников В.В. Тактические особенности допроса свидетелей и потерпевших во время расследования преступлений, связанных с пожарами

Рассмотрены особенности допроса свидетелей и потерпевших во время расследования преступлений, связанных с пожарами. Учитывая процессуальный статус и психологические особенности допрашиваемых лиц и условия наблюдения преступного события, приведены рекомендации относительно предмета допроса.

Kolesnikov V.V. Tactical of Feature of Interrogation of Witnesses and Victims during Investigation of the Crimes Connected to Fires

Features of interrogation of witnesses and victims are considered during investigation of the crimes connected to fires. Taking into account the remedial status and psychological features of interrogated persons and conditions of supervision of criminal event are given the recommendation concerning a subject of interrogation.